

NAMIK KEMAL’DE AHLAKİ KAYGI TEMELLİ METİNLEŞİRME: İNTİBAH VE AHLÂK-I ALÂÎ

Adem POLAT*

Geliş Tarihi: Mayıs, 2017

Kabul Tarihi: Ağustos, 2017

Öz

Bu makale Namık Kemal’in romancılığının *İntibah*’la beraber ilk defa yoğun bir ahlâkî kaygıyı, metnin yazılış amacı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Namık Kemal’in bir ahlâk metni olarak *Ahlâk-ı Alâî*’ye olan bakışı ve *İntibah*’da kurmayı denediği tipler göz önüne alındığında; Tanzimat yeniliğinin soysal hayatı ilgilendiren meselelerin başında ahlakın toplumsal, siyasal ve retorik bir sorgulama alanı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda *İntibah*, yeni hayat endişelerini ahlâkî bakımdan dile getirirken; bir kaynak ve metot sorunu, Namık Kemal merkezinde dikkatten kaçmaz. Haliyle Tanzimat yeniliğiyle gelen döneme özgü şartların yeni yaşam için yeni bir ahlak anlayışını uygulama pratikleri, asıl üzerinde düşünülmesi ve sorgulanması gereken olgu olarak tartışmaya değerdir.

Anahtar Sözcükler: Namık Kemal, *İntibah*, Ahlak, *Ahlâk-ı Alâî*, Roman.

MORAL ANXIETY BASED NARRATIVE IN NAMIK KEMAL: İNTİBAH AND AHLÂK-I ALÂÎ

Abstract

This article intends to examine Namık Kemal's novelism with *İntibah* for the first time, an intensive ethical concern, in the context of writing the text. Considering the views of Namık Kemal as a moral text to *Ahlâk al-Alâî* and the types he tried to establish in *İntibah*; It is seen that at the beginning of the issues related to the social life of Tanzimat renewal, ethics is a social, political and rhetorical field of inquiry. In this context, *İntibah*, while expressing new life concerns in moral terms; a source and method problem does not escape the attention of the Namık Kemal center. The practice of applying a new moral conception for the new life is worth discussing as a fact to be considered and questioned.

Keywords: Namık Kemal, *İntibah*, Morality, *Ahlâk-ı Alâî*, Novel.

Giriş

Tanzimat düşüncesinin yeni edebî türler merkezinde ahlak kavramına yaklaşımına icra zemini oluşturan türlerden birisi romandır. Bu bağlamda Tanzimat devrindeki yenileşme problemi, sosyal meselelere ilişkin düşünceleri roman üzerinden tartışırken ahlak anlayışını da masaya yatırmıştır. Denilebilir ki; şiirin yenileşmesi ve gelenekle arasındaki bağı zayıflatmaya başlaması, Tanzimat’la başlayan ve eleştiri odağını ahlak konusu etrafında da sorgulamaya değerdir. Çünkü klasik şiirin odağa aldığı görüngü dünyası, bir medeniyetin kendine has algı

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: a.polat1981@hotmail.com.

dünyasının izlerinden bağımsız düşünülmemelidir. Burada devre ait egemen metin yapısının ahlak ve onun çerçevesinde kadın-erkek ilişkilerine bakışı, klasik şiirin çok ötesinde bir modernleşme sorunu olarak romanda karşımıza çıkmaktadır. Namık Kemal'in *İntibah*, işte böyle bir ahlak sorunsallaştırması bakımından Osmanlı düşüncesi ve Tanzimat arasında yaşanan bir algısal ayrılığın döneme ilişkin egemen metinlere olan mesafesini tartışmayı gerektirmektedir.

İntibah, yazıldığı dönem itibariyle 'Çamlıca'yı' narratif edebiyatımıza sokan¹ dolayısıyla Osmanlı'nın batılılaşma karşındaki kültür ve ahlak anlayışının geçirdiği radikal dönüşümü göz önüne seren bir eserdir. Belki bu anlamda, *İntibah*, yenileşme dönemi roman sanatına olan niteliksel katkısından çok, tartıştığı ahlaki meseleler ışığında ve Osmanlı düşüncesine yön veren baskın metinler merkezinde de ele alınmaya müsaittir. Böyle bir açıdan bakıldığında ortak zevk, sanat, adab-ı muaşeret ve ahlak bakımından *İntibah* üzerinden yapılacak sorgulamalar, Namık Kemal'in ahlakçılığının hangi epistemolojik kaynaktan hareket ettiğine veya söz konusu ahlakçılığın topluma ait edebî eserlerdeki örnek tipler üzerindeki görünümüne yönelik bazı fikirleri açığa çıkarabilir. Özellikle döneme özgü metin egemenliğini 'mutlak ethos'² olarak adlandırmak istiyoruz. Zira bu metinsel egemenliği Namık Kemal'in ahlak anlayışı için *İntibah*'da bir itiraz şekli olarak yürürlükteki Osmanlı düşüncesi adına bir adab-ı muaşeret örneği olan Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'yle³ mukayese edildiğinde, Namık Kemal'in böylesi bir klasik ahlak öğretisinin içinden bakıp bakmadığı tartışmaya değerdir.

¹ Ömer Faruk Akün, *Namık Kemal, İslam Ansiklopedisi*, Cilt., 32, TDVY, İst., 2006, ss. 362-378.

² Ethos, bir toplum, kurum, kültür veya halkın karakteristik tını veya ruhunu etimolojik olarak işaret etmek amacıyla kullanılan Yunanca terim. Ethos, çoğunlukla hiçbir bireysel eylem veya zihin tarzı tarafından açıklanması mümkün olmayan kolektif alana işaret eder. Yunan düşünce ve etiğinde gelenek, görenek ve alışkanlık anlam vurgusuna sahiptir. Bk. Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İst, 2013, s. 599. Egemen metinlerin baskı anlamında 'Mutlak Ethos' zamansal bir epistemolojik içerik olarak da düşünülebilir. Örneğin Orta Çağ, patristik felsefesi, Aristotelesçi Hıristiyan tanrıbilim veresi ve Aristo adına bir baskın üst metin olarak algılanabilir. Bk. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Yay., 7. Bs., İst., 1993, s. 330.

³ *Ahlâk-ı Alâî*, Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572), 1564'te kaleme aldığı eserdir. Müellifin ifadesiyle 'hikmet-i ameliye (ahlâk felsefesi) niteliğinde olan eser, bir mukaddime ve üç bölüm hâlinde düzenlenmiştir. Bk. Ahmet Kahraman, *Ahlâk-ı Alâî, İslam Ansiklopedisi*, Cilt., 2, TDVY, İst., 1989, ss. 15-16. Eser, Nasîrüddîn-i Tusî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî* ve Celâleddin Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'sinden etkilenmiştir. Yine Türk İslam ahlak teorisine ilişkin bazıları Aşık Paşa'nın Garipnâme, Lâmi Çelebi'nin İbretnâme, Kemal Paşazâde'nin *Ahlâk-ı Mev'îza*, Bursalı Lâmi Mehmet Çelebi'nin, *Şerefî'l-insan*. Taşlıcalı Yahya'nın *Usûlnâme*'si benzer eser olarak sıralanabilir. Bk. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yay., 3. Bs., İst., 2015, ss. 31, 32, 33. Diğer yandan Tanzimat'la beraber ahlak problemi sorunsallaştırılır batılı bir bakış kazanmaya başlar; Ahmed Midhat'ın *Târîh-i Hikmet*, Münif Paşa'nın *Târîh-i Hukemâ-yı Yunân*, Rıza Tevfik'in *Bergson Hakkında*, Halil Nimetullah'ın (Öztürk) *Dârülfünûn'da Felsefe Dersleri*, Said Rıza Bölükbaşı'nın *Târîh-i Felsefe* ve Ziya Gökalp'in *Felsefe Dersleri* gibi eserler tamamen veya kısmen değiştikleri ahlak konusuna kaynağını Batı'dan alan bir epistemolojik metotla bakmaya başlarlar. Bu bağlamda ethosun mutlak hâle gelmesi de, *Ahlâk-ı Alâî*'nin Tanzimat'a kadar sanat ve edebiyat dönemleri için baskın bir estetik paradigmanın varlığına işaret etmesidir. Mesela Eliot'un Homer'den beri Avrupa edebiyatındaki edebî esere ait organik bütünlüğe gönderme yapan: "Hiçbir şair, hiçbir sanatçı, kendinden sonrakilere iletmek istediği bütün bir dünya görüşünü tek başına veremez. (...) Çağdaş eserin eski edebiyatın yarattığı organik bütünü bir parçası olması tek taraflı bir mecburiyet değildir." Bk. T. S. Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), Paradigma Yay., İst., 2007, s.3. ifadesi de böyle bir açıdan Namık Kemal üzerinden *İntibah*'daki ahlak probleminin tartışılmasını, 'Mutlak Ethos' kavramı adına Türk düşüncesinde bir mesele hâline getirmektedir.

Öncelikle Namık Kemal, umumiyetle kendi fikirlerinin kahramanlarını oluşturduğu anlatılarında İslam uygarlığının savunucusu Celâleddin Hâzremşah, Selâhattin Eyyubi, Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim gibi tarihi şahsiyetleri roman karakteri olarak tercih ediyordu.⁴ Böyle bir açıdan bakıldığında, Namık Kemal'in yüksek tarih fikrinin Hammer'e altarnetif bir Osmanlı tarihi yazma fikrinin arka planı dahi *İbret* gazetesindeki *Avrupa Şarkı Bilmez* yazısında "Hammer, tarihe başlar başlamaz sultan Osman'a ammisini idam ettirir."⁵ ifadeleriyle tepkisini ortaya koyması veya *Renan Müdafaaanamesi*'yle bilim karşısında İslam'ı savunurken Ernest Renan'a hücum etmesi, Tanpınar'ın ifadesiyle "bazı siyasi kanaatleri olan bir herhangi adam gibi değil, yaşadığı cemiyeti değiştirmek ve mukadder felâketlerden kurtarmak çarelerini"⁶ arayan adam oluşuyla yakından ilişkilidir. Fakat burada asıl üzerinde durulması gerek şey, Namık Kemal'in *İntibah* romanıyla söz konusu, edilen tip perspektifinden ayrılıyor olmasıdır. Konusunu tarihten alan karakterlerin Namık Kemal'in romancılığında *İntibah*'la kesintiye uğraması, aynı zamanda Namık Kemal'in ahlak kaygılı metin kurma çabasını ve bu çabanın modernleşme sürecindeki medeniyet perspektifli kaynak ve metot problemini açığa çıkarır. Bu bağlamda Namık Kemal, *Zavallı Çocuk* (1873) ve *Gülnehâl* (1873), *Vatan Yahut Silistre* (1873) tiyatro denemelerinden sonra 1876'da *İntibah*⁷'ı kaleme alır ve elbette 1880 (1883)'de ikinci roman *Cezmi*⁸ gelir. Söz konusu roman çalışmalarının kronolojik gidişatında Namık Kemal'in öne çıkan roman karakterleri, İslam Bey, Muhtar Bey-İsmet Paşa veya Cezmi-Derviş Paşa gibi epik bir niteliğe sahip olmalarıdır. *İntibah* ve Ali Bey şüphesiz Namık Kemal'in yoğun ahlaki değer ve yargılamalarıyla diğerlerinden ayrılır. Denilebilir ki, *İntibah* sorunsallaştırdığı meseleler itibariyle Namık Kemal'in ahlaki değerler manzumesi adına en yoğun çözümleme faaliyetine giriştiği eseridir. Bu roman çalışması öncesi *İbret Gazetesi*'ndeki fikir yazılarının tematik yapısına bakıldığında 'hürriyet, 'hukuk', 'iktisat' gibi konuların yanında 'ahlak' meselesi de göze çarpmaktadır.⁹ Dolayısıyla Tanzimat devrinin zihinsel dönüşümü bakımından Namık Kemal'in ahlakçı bir reaksiyon göstermesi ve toplumu bu dikkatle tahlile girişmesi, devamında Türk modernleşmesinin günümüze değin sorunlar yumağı olarak taşınmış batılılaşma problemi karşısındaki tavrını da bir kaynak ve yöntem sorunu olarak okumayı gerektirmektedir.

⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, 10. Bs., İst., 2003, s. 413.

⁵ Mustafa Nihat Özün, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, Remzi Kitabevi, Ank., 1938, s. 56.

⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yay., 6. Bs., İst., 2000, s.232.

⁷ Namık Kemal'in 1873-1875 yazmaya hız verdiği batılı bir örnek endişesinin ürünü olan *İntibah*, esir kadın ahlakı ve aşifte kadın ahlakı karşıtlığını bir İstanbul'un erkek tipi üzerinden çözümlemeye ve tahlile girişir. Tanpınar'ın tespitiyle romanda tesir Dumas Fils'in *La dame aux Camelias*'dan gelir. Bk. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, ss. 400, 403.

⁸ Cezmi'nin yazılış tarihi hakkında Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı sırasındaki 27 Ağustos, 1881 tarihli mektupta "Cezmi bitti; yani birinci cildi bitti" ifadesine rastlar. Eser önce cüz'ler hâlinde, 1883'de bir cilt hâlinde basılmıştır. Bk. Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal ve Hususi Mektupları IV*, TTKY, Ank., 1986, s. 49.

⁹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., 19. Bs., İst., 2010, s. 42.

Namık Kemal'in Ahlakçılığı ve *İntibah*

Namık Kemal, *İntibah*'da sınırlı bir sosyolojik kesimin yaşam tarzına değinirken belki ilk defa Türk insanının ahlak anlayışını ve terbiye sistemini odağa alır. Fakat bunu Tanpınar'ın ifadesiyle “Avrupalılaştırmış bir gözle, terk edilmiş şarka dönerek”¹⁰ yapar. O hâlde bu dikkat, roman karakterleri Ali Bey ve Mehpeyker üzerinden bir model olarak kabul edilirse; acaba Tanzimat düşüncesi bağlamında ahlakın Namık Kemal'de ela alınma biçimi, batılı bir dikkattin gördükleri midir yoksa Doğu düşüncesinden çıkmış bir sanatkârın söyledikleri midir?

Bu çerçevede Namık Kemal, Osmanlı düşüncesinde ahlakî bir yöntem metodolojisi durumunda olan ve üst bir metin olarak toplumsal tabanda inisiyatifi elinde tutmasıyla ön plana çıkan *Ahlâk-ı Alâî*'ye yönelik tutumunu *İntibah* mukaddimesinde ilk önce ihtiyatlı şu cümlelerle dile getirir:

“*Hâlbuki Ahlâk-ı Alâî kadar ciddi bir kitabı-velev ne kadar lisan-ı avamda yazılmış olursa olsun- okuyup ondan istifade etmek zaten terbiye görmüş adamların kârıdır.*”¹¹

Ve Namık Kemal *Makâmât-ı Harirî*'de geçen bir mahkeme tutanağında anlatılmış karı-koca arasında geçen bir örneği vererek şöyle devam eder: “*Bu zat varakasında ‘Zamanımızda yazılan hikâyeler mi ahlaka hizmet edecek?’*”¹² Dikkat edilecek olursa, *Ahlâk-ı Alâî*'ye yönelik takdir edici ifadelerin ironiye dönüşmesi çok sürmez. Namık Kemal, ahlakın kaynağının nerede aranması gerektiğine ve nasıl bir metotla uygulanması gerektiğine ilişkin şüpheler taşır. Devamında şunları söyleyecektir:

“*Ahlâk-ı Alâî'den terbiye görmek hapiste ıslah-ı nefis etmeğe, Telemak gibi hikâyâtan bir şey istifade etmek ise , bir muntazam bahçede ders okumaya benzer. Mahpeslerde, zindanlarda kaç kişi ıslah- ı nefis edebiliyor? Muntazam bahçeli mekteplerden ne kadar erbab-ı dâniş çıkıyor? (...)Ahlâk-ı Alâî'yi milletimizce edebiyatça nümune-i ibret addeden zatın tabiatını bilmem. Fakat ben o kitabı-hâvi olduğu birçok efkâr-ı hikemiyeyi takdirle beraber mütalaa etmektense, mütalaası için lâzım olan vakit kadar mahpeste kalmayı tercih ederim.*”¹³

Görünen odur ki, Namık Kemal'in *Ahlâk-ı Alâî*'ye yönelik itirazını *Tercüme-i Telemak*'la¹⁴ temellendirerek Tanzimat dönemi yeni yaşam endişesinin ahlak açısından hangi

¹⁰ 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s. 440.

¹¹ İnci Engünün-Zeynep Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4*, Dergâh Yay., İst., 2011, s. 162.

¹² *Age.*, s. 162.

¹³ *Age.*, s. 162.

¹⁴ Türk edebiyatının Tanzimat devrinde ilgisini çeken bir eser olarak Münif Paşa'nın Voltaire'den Fransızca *Muhaverât-ı Hikemiyeye* adı altında tercüme ettiği; felsefi konuşmalar içeriğiyle Platon'dan beri var olan konuşma adabı ve retorik konusunu tartışan eserden sonra ikinci olarak Yusuf Kâmil Paşa'nın *Fenelon'un Telemak*'dan Türkçeye kazandırdığı *Tercüme-i Telemak*'tır. Yine *Tercüme-i Telemak*'la aynı yıl *Ceride-i Havadis* gazetesinde *Hikâye-i Mağdûrin* adıyla Victor Hugo'nun *Sefiller* tefrika edilir. *Tercüme-i Telemak* için Yusuf Kâmil Paşa ön sözde

epistemolojik kaynaktan temellük edileceğine dair bir tercih ortaya koyar. Bu da, Osmanlı düşüncesinin *Tercüme-i Telemak*'a kadar ahlaki bilgi sistematüğını *Kutadgu Bilig*, *Mesnevî-i Manevi* veya *Garibnâme* gibi eserler merkezinde oluşturduğu gelenek ve dönemin gerçekliğı dikkate alındığında ciddi bir anakronik yanılığ oluşturup oluşturmadığı meselesidir. Başka bir açıdan Yusuf Kamil Paşa'nın Tanzimat bakımından devrin siyasal eğilimlerini ve nüfuzunu arkasına alarak *Tercüme-i Telemak*'ı düşünce hayatımıza getirmesi, bütün sathi darbeleriyle kamusal ve sosyal hayatta görülen modernleşmenin Koçi Bey ve Yirmi Sekiz Mehmed Çelebi'deki siyasi ikazlardan kültür formasyonuna taşıyışını¹⁵ bir modernleşme problemi olarak önümüze koymaktadır. Tanzimat ahlakçılığının bu yeni boyutu, *Ahlâk-ı Alâî*'ye yönelik çağın problemlerine karşı bir çözüm üretemeyen pratikler veya Hilmi Ziya Ülken'in ifadesiyle seci zevkine fikrin kurban edilişin¹⁶ düşüncüyü donduran tarafıyla eleştiri odağına almasıdır. Tanzimat devrindeki bu görüntünün şüphesiz Meşrutiyet devirlerinde ve erken Cumhuriyet'te de münakaşa ortamını sürdürmesi tabii bir durum olarak gelişmiştir. Dolayısıyla yeni ahlak arayışının batılı kavramsal sorunsallaştırma alanı, Tanzimat'ta *İntibah* özelinde roman sanatının temel kaygı alanını belirleyip, *Tercüme-i Telemak* ve *Ahlâk-ı Alâî*'yi dikotomi iki metin olarak karşı karşıya getirmiştir. Meseleye örnek tartışma metinleri üzerinden bakılacak olursa; Meşrutiyet Devri'nde aydınlar açısından mesela *A'mâk-ı Hayâl* ile karşı-pozitivist refleks geliştirirken; Baha Tevfik'in *İlm-i Ahlâk* tartışmalarında¹⁷ ise yine söz konusu ettiğimiz zihinsel

kitabın hikâyeye benzemesine karşın ibret, ahlak ve terbiye dersi verdiğini söyler. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Orhan Okay, *Tanzimat Edebiyatı Hikâye-Roman-Şiir*, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yay., Erz, 1987, s. 3.

¹⁵ Tanzimat ricalinin Türk modernleşmesindeki reformist tavrı Namık Kemal'in *İbret* gazetesindeki 1873 tarihli "Moda" yazısında Âli Paşa, Mahmut Nedim Paşa, Mitat Paşa, Rüştü Paşa, Âli Paşa, Mahmut Nedim Paşa dairelerinin kronolojik idare çabalarıyla beraber merkezi devlet otoritesinin yenilik çabalarını kesintiye uğratması şöyle anlatılır: "Ondan sonra bir tagayyür geldi ve herkes memnun oldu; fakat tagayyür o kadar sürdü, o kadar büyüdü, o kadar çoğaldı, o kadar ahlâki milliye ve menfaati vatanın aleyhinde zuhûr etti ki-o tebeddüllere sebep olan halin tebeddülünden başka- her nevi tagayyür vatan için bir münasebet addolunmaya başladı." Namık Kemal ve *İbret Gazetesi*, s. 224.

¹⁶ *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 46.

¹⁷ Osmanlı modernleşmesinin temel tartışma pratiklerinden biri *Ahlâk-ı Alâî* örneğinde görüleceği üzere ahlak olmuştur. Meşrutiyet devrindeki yoğun tercüme ve telif çalışmalarının sistematik Batı felsefesi adına Tanzimat'ın yeni yaşam endişesine giydirilmek istenmesi, Tanzimat Devri bakımından düşünsel ve zihinsel bir aura oluşturmaktan uzaktır. Çünkü Batı kaynaklarının temellük niteliğı tartışmalıdır. Fakat Meşrutiyet Devri ahlak tartışmaları erken Cumhuriyet aşamasında, bu auranın Meşrutiyet'te oluştuğunu kanıtlamaktadır. Baha Tevfik'in ahlak konusunda *Felsefe Mecmûası*'nın ikinci sayısında 'Memleketimizde Ahlâk ve Âmilleri' yazısında şu ifadeleri kullanır: "Bütün Avrupa, bütün âlem-i medeniyet, bütün ulûm ve fûnûn, zekâvet ve ciddiyet, hatta bütün fevaid ve menâfi'-i ahlâki, nefse hâkimiyetle ta'yin ve târif ederken bizim kırk yıllık kütâblarımız, ana-baba nasihatlerimiz, mahalle dedikodularımız bile ciddiyet, metânet, soğukkanlılık gibi hasâisi medh ve i'lâ eylerken birkaç ay içinde ekser-i matbûatımız bozuk düzen bir aheng-i mestî içinde 'garez, intikâm, iftirâs' diye bar bar bağırdılar." Bkz. Tecdüdü-İlmî ve Felsefî Kütübhanesi / *Felsefe Mecmûası-Baha Tevfik ve Arkadaşları*, haz., Abdullah Öztop, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016, s. 53. Baha Tevfik'e bakılacak olursa eski geleneklerden gelen bir telkin edici ahlak yöntemi işlevini kaybetmiştir. Yine Baha Tevfik döneminde yazılmış bir ahlak kitabı olan Ali Kemâl'in *İlm-i Ahlâk*'a şu cümlelerle hücum ederek; "Ali Kemâl Bey; kendisinde zerre kadar bir fikr-i felsefî olsaydı hiç okumadan, hattâ düşünmeden yirmi seneden beri aynı nazariyyât-ı ahlâkiyenin devâm edip durmayacağını pek çabuk anlardı." kendi çıkarımını şöyle ifade eder: "Şu hâlde ahlâk, insanları iyi olduğuna hükm-i kat'i lâhik olan yola sevk etmeye ve fenâ olduğu anlaşılan yoldan ayırmamaya gayret etmelidir. Bu da iradenin terbiyesi ile mümkündür. Çünkü iyiyi bildiği hâlde yapmayan, fenâlık gördüğü hâlde kendini ondan ayıramayanlar var... İşte ahlâk insanda nefis hâkimiyetini

karşıtlığın numunelerinin sunulduğu görülür. Böyle bir karşı karşıya geliş, özellikle mutlak ethosun yazınsal egemenliğe veya çözümlüğüne ahlak bağlamında edebiyatın problem üretici vitrininden bakmayı anlaşılır kılar. Çünkü Tanzimat düşüncesi adına ortada duran şey, tartışma konusu yapılan ahlaki yürürlüğün pratiklerle yaşadığı uyum problemidir.

Bu bağlamda *İntibah*, roman dilini anlatım olanağı bakımından klasik şiir dilinden tamamıyla ayırabilmiş olmamasıyla beraber anlattığı tipler açısından da Tanzimat modernleşmesinin siyasi ve sosyolojik etkilerinden bağımsız değildir. Hâliyle bu, Namık Kemal'in bir metin olarak *İntibah*'ı kurgularken merkeze koyduğu ahlak problematiğini gözler önüne serer. Osmanlı yeni hayat biçimine yansıtan ve bu yansımanın birer edebî sonucu olarak Tanzimat romanlarında görülen Felâton Bey, Ali Bey, Bihruz Bey, Suphi Bey gibi Batılılaşmış tipler, klasik sanat anlayışına ve gelenek olgusuna itiraz etmelerinin dışında, alternatif ahlak endişesinin dışı vurumu olarak anlatım olanağının imkân ve vasıtalarından çok farklı bir perspektifte ortaya konmuş roman tipleridir. Bu yönüyle bakıldığında, klasik anlayışın 'mutlak ethos' bakımından ortaya koyamadığı hatta detaylandıramadığı insan problemi, ilk defa yeni bir anlatım türü üzerinden tartışmaya açılmıştır. Fakat Tanzimat romanında görülen Batılılaşmanın sorun alanı, bahsi geçen roman tipleri için birer olumsuzlama alışkanlığından öteye taşımamıştır. İnsana ait problem durumu, sadece ardı ardına kurgulanmış romanlar açısından sadece birer karşıt olgular silsilesi olarak görünmüştür. Tiplerin en göze çarpan özelliği olan ahlak sorunu da, Doğu toplumuna uymayan olumsuz tarafların devir romanı merkezinde eleştirilmesinin eski anlatım olanağından kopmadan yeni yeni meseleler olarak ortaya çıkmasıdır. *İntibah* böyle bir açıdan yeni yaşam endişesini etik muhasebeye alışı, merkezileştirilmiş bir Batılılaşma programından farksız görünmektedir. Dolayısıyla bir üst metin olarak *Ahlâk-ı Alâî*'nin Namık Kemal adına roman sanatının en temel icra sebeplerinden olan ahlak problemi çerçevesinde dışarıda bırakılışı, *İntibah*'da Ali Bey üzerinden sorunsallaştırılan etik olgunun geleneksel yerleşiklerle arasındaki ayırım noktasında önemlidir.

Diğer yandan *İntibah*, Ali Bey karakteri üzerine kurulan olay örgüsüyle iyi-kötü karşılaşmasının ahlak boyutunu söz konusu karakter üzerinden kurar. Böyle bir kurguda olayları Ali Bey'in zihin yapısından görebilmek bakımından önemlidir. Çünkü Ali Bey, Tanzimat romanında aktüel bir olgu olarak ortaya çıkan Redingot ve İstanbulun karakterleriyle aynı nitelik çerçevesinde buluşur. Ve bu bir anlamda da, Türk İslam düşüncesinin merkezi söylemine daha doğrusu Anadolu Şark insanının devre ait görüntüsüne pek benzemez. Hâlbuki Ali Bey'in Batılılaşmış karakter görünümü, Namık Kemal'in roman dilinde Tanzimat'ın İstanbul'a özgü

te'mîne çalışmalı ve bir nevi' "terbiye-i irâde" ilmi olmalı... Bu da ahlâkın dördüncü ve en yeni şekli..." Age., ss. 87, 89.

moda ve yürürlükleriyle gelişir. Fakat asıl üzerinde durulması gereken şey, Ali Bey romanda okuyucuya sunulurken veya olayların gelişiminde, ontolojik açıdan yapılan nitelemede *Ahlâk-ı Alâî*'yi'nin metin egemenliğine yaklaşır; hatta içine girer. Bir İstanbullu tipi olan Ali Bey romanın daha başında ve devamında geçen ifadelerle ahlaki bakımından şöyle gösterilir:

“Çocuğun fitraten teessüratı galip olmakla beraber aldığı terbiye, vicdanındaki hissiyata daha kuvvet verdiğinden ve pederi ise bâis-i hayatı olduğundan indinde hayattan mukaddes olduktan başka her hâl ü kârda mürebbisi, müsteşarı, râzdaşı, yâr-ı sâdık olduğundan gönlinde ne kadar kabiliyât-ı muhabbet varsa hemen cümlesini ona hasretmişti.”¹⁸

“Bey'in ahlâkı itiyâd ettiği sefâhatle haylinden hayliye fesâda yüz tutmuş ise de nadir bulunur bir zekâvet-i fitriye ve yirmi iki senelik bir hüsn-i terbiyenin kâffe-i melekâtını üç beş aylık bir meftuniyet bütün bütün izâleye kâfi olmamıştı.”¹⁹

Anlaşılan Namık Kemal, Ali Bey'in ahlaki durumunu çelişki kabul etmeksizin sağlam temellerden geldiğini düşünmektedir. Zira romanda Mehpeker'i ve cemiyet hayatını tanıyışla beraber Ali Bey'de gelişen gayri ahlaki tutum ve davranışlar, Namık Kemal'in roman ana karakteri üzerinden sezdirmeye çalıştığı terbiye durumunun biraz uzağında kalmaktadır. Yine Ali Bey'in annesinin değerlendirildiği şu ifadeler dikkate alındığında;

“Bey'in validesi behredâr-ı maarif olan milletler kadınları gibi dânişli bir şey değilse de zaten zekâsı galip olduktan başka yirmi beş sene kadar beyinin terbiyesi altında kalarak gördüğü, işittiği hadiselerden onun irşâd-ı hakimânesiyle pek çok hakikatler istihrac etmiş bir kadındı.”²⁰

Görülebileceği üzere Namık Kemal'in 'anne'nin ahlak ve terbiye kabiliyetine yönelik tespitleri “behredâr-ı maarif olan milletler kadınları gibi dânişli bir şey değilse de” ifadesiyle batılı anlamda bir karşılık bulamama sorununa dönüşür. Dolayısıyla romanda yukarıda alıntılanan ahlak ve terbiye nitelikleri, Tanzimat Devri açısından Şark insanına ait ruhî durumu tanımlayarak Kınalızâde'in *Ahlâk-ı Alâî*'nin 'huy' ve 'ahlak'ın değişip değişmemesi meselesinde statik davranış kodu olarak 'bir melekedir ki, ânın sebebiyle nefisten ef'al suhûletle sâdır olur, fikir ve ruviyyete muhtaç olmaz' çıkarımıyla Antik Roma filozofu Galen'e bağladığı²¹ düşüncelere yakın durmaktadır. Yine Kınalızâde'nin üç ahlaki değişim prensibini göz önüne aldığımızda: “1- Ahlâkın değişmesi mümkün değildir. 2. Huy iki şekildedir. Biri doğal diğeri alışkanlık olarak kazanılır. 3. Ahlâk değişebilir ve kötü eğilim yok edilebilir.”²²

¹⁸ Namık Kemal, *İntibah*, Akçağ Yay., Ank., 2015, s. 11.

¹⁹ *Age.*, s. 94.

²⁰ *Age.*, ss. 11, 12.

²¹ *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, s.109.

²² *Age.*, s. 110.

Görüleceği üzere Namık Kemal, *İntibah* özelinde ahlaki formasyonu kurgularken söz konusu klasik metin *Ahlâk-ı Alâî*'nin temel değerlendirme ölçütlerini çağcıl bulmayarak hücum etse de, romanda Ali Bey'in ahlaki deformasyonuna neden olan Meypeyker'i bir roman karakteri olarak şu cümlelerle tanıtır:

“Hanımefendi ki, ismi Meypeyker'dir, ahlâk ve terbiyece bütün bütün Ali Bey'in hilâfına olarak gayet namussuz, gayet alçak bir ailede perveriş bulmuş ve zaman-ı rüşte baliğ olur olmaz rezâilin envâında mürebbilerine üstâd olmuştu. Biraz okuyup yazmakla uğraştığı ve ekser-i evkâtını meşhûr aşufterlerin meclis-i ülfetinde geçirdiği cihetlerle tabii bir kat daha kuvvet bulan zekâvet-i dessâsânesi ise bir derece idi ki ziynette peri güzelliğinde, Haccâc dirâyetinde bir İblis yaratılmış olsaydı istediği adama tahakkümünde bu nazenin kadar ya merhamet gösterir ya gösteremezdi.”²³

Kullanılan ifadelerdeki kesin tanımlama ve sezdirimlere dikkat edilecek olursa Namık Kemal, Mehpeyker üzerinden statik bir ahlaki düşünce yapısının içinden konuşarak, Kınalızâde'nin 'ahlakın değişmesi mümkün değildir.' öncülüyle hem mantıksal açıdan hem de çağın modern anlayışlarına eklemelenmek bakımından çelişir. Çünkü Mehpeyker'i betimleyen son tip tanımlaması, durağan gelişim dışı algının sınırlarında gezinir. Fakat aydınlanma düşüncesi ve sonrasında etik formülasyonların çağdaş verileri²⁴ çoğunlukla statik bir ahlak anlayışını reddederek, konuyu özne dışı etkileşimlere açık bırakmaktadır. Hâlbuki Namık Kemal, Ali Bey ve Mehpeyker ahlaki tip tanımlamalarında karakterlere bizatihi doğuştan getirilen özellikleri ısrarla isnat etmekten geri durmaz. Toplum, aile ve birey üçgeninde *İntibah*'ın erkek ve kadın tipi, Namık Kemal'in bir ahlâk kaygısıyla yazınsallığa taşıdığı fikirlerini karşılamakta zorluk çekmektedir. Bununla beraber roman sonunda Mehpeyker'in

²³ *İntibah*, s. 28.

²⁴ Ahlâk felsefesinin Aydınlanmadan itibaren Batı kaynakları, sabit fikir cephesiyle oluşturulmuş etik sistemleşmelerin tekçi (monolitik) kaygılarını reddetme eğilimindedir. Henri Bergson bu durumu yapı meselesi olarak ele alır ve mistik kaynaklı ödev ahlakı hakkında şunu söyler: “Şimdiye kadar söz konusu olan ödevler toplumsal yaşamın bize dayattığı ödevlerdir; bizi insanlıktan çok siteye karşı sorumlu tutmaktadır.” Bk. Henri Bergson, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı*, (çev. M. Mukadder Yakupoğlu, Doğu Batı Yay., Ank., 2004, s. 31. Yine Suckiel, pragmatik açıdan değerlendirdiği William James ahlakçılığı için şöyle der: “James, ahlakın duygusal hayat olmaksızın anlamsız olabileceği anlayışına oldukça önem verir. Fakat ahlak için gereken duygusal hayat göz önüne alındığında, ahlaki değerlerin nasıl oluşacağını belirlemede hissedilen talebi takip etmez. Bazı şeyler, onları böyle tanımlamasalar bile, duygusal varlıklar için daha iyi veya kötü olabilir.” Bk. Ellen Kappy Suckiel, *William James'in Pragmatik Felsefesi*, (çev. Celal Türer) Paradigma Yay., İst., 2003, s. 55. Meseleye MacIntyre açısından bakıldığında da mutlakçı bir nedenselliğin reddedildiği şu ifadelerde vurgu değeri kazanır: “Moral kavramlar gerçekten zaman dışı ve tarih dışı olsaydı ve ulaşılabilir tek bir moral kavramlar kümesi var olsaydı başarılı olabilirlerdi. (...) Bunu anlamda herhangi bir yanlış mutlakçı iddiadan kurtulmuş olmaktadır.” Bk. Alasdair MacIntyre, *Etik'in Kısa Tarihi/Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, (çev. Hakkı Hünler-Solmaz Zelyüt Hünler) Paradigma Yay., İst., 2001, s. 306. Dolayısıyla çağdaş yorumların ahlaki kaygının kurucu ve yürütücü kaynağına yönelik yapılan yorumları, Daniel W. Smith'in Deleuze'ü merkeze alarak yaptığı Nietzsche yorumunda 'İyinin ve Kötünün Ötesinde' metnini 'kötü' yahut hastalıklı yaşam bağlamında hastalığın penceresinden kötü değer kavramsallaştırmasını kıymetsizleştirici, tükenmiş ve yozlaştırıcı bir varoluş kipi ilan etmesi; Bk. Daniel W. Smith, *Saf İçkin Yaşam*, (çev. Emre Koyuncu), İst., 2013, s. 13. Bütün bunlardan hareketle ahlak sorunsallaştırmasının temel ilke kurulumuna son yüzyıllarda konsensus oluşturamayışı, bir ahlak kaygısı üzerine kurgulanan *İntibah* metnindeki yeni insan tipine yönelik ahlaki tanımlamalara doğuştan nitelikler ekleyerek yenilik iddiasındaki söylemini çelişkiye bırakmaktadır.

doğuştan gelen kötü fitrat özelliklerinin sebep olduğu felaket noktasında zavallılığa hatta ve hatta bir hürriyet mağduru oluşuna çevrilmesi de, yine Namık Kemal'in ahlak temelli sorgulamalarının Mehpeyker üzerinden giriştiği tarif ve tanımlamaların başladığı yer ile vardığı yer arasındaki çelişkiyi belirgin hale getirmektedir.

Yine denilebilir ki, Tanzimat Devri yeniliği, doğal bir arayış olarak Namık Kemal'i ahlak problematiğine götürür. *İntibah*'ın ahlak kaygısı da, böyle bir yönelişin zamanın insanına özgü şartlarına yorum getirebilme endişesini doğurmuştur. Dönemin sosyal manzarasının içinde aile hayatı, gençlerin eğlenceleri, kadın erkek ilişkileri bir tabiat-ı beşeriye öncelenişyle²⁵ sunulması, batılılaşma ve Türk modernleşmesinin ahlaki karşılık sorununu temellük bağlamında bir metot ve kaynak sorununa dönüştürür. Namık Kemal ahlak meselesinden uygarlık temelli gelişim müesseselerine kadar açık açık tercih yapmaktadır. Tercih şöyle dile getirilir:

“Ancak garbın *efkâr-ı umûmîyesini bizce aleyhimize bulundurmaya ihtiyaç mes ettiren cihet, ara sıra istiklâlimizi muhâfaza için garbın kevvet-i maddîye veya nüfûz-ı manevîyesinden isti'âne mecbûr oluşumuzdan ibârettir.*”²⁶

Elbette yukarıdaki ifadelerde görülen batılı onaylama biçimi, Namık Kemal'de sadece mensup olduğu medeniyetin müreffeh yaşam endişesi ve çağdaşlaşma boyutuyla sınırlı değildir. Tanzimat'la başlayan yeniliğin ahlâk boyutu, metot ve kaynak problemi çerçevesinde Namık Kemal'in *İntibah*'da da, tartışmaya açtığı mutlak ethosun yani geleneğin baskın ve egemen metin kuvvetinden / çekiminden kurtarabilmek; bizatihi *Ahlâk-ı Alâî* örneğinde görüleceği üzere onu reddetmektir.

Sonuç

Namık Kemal dönemine ait siyasal ve soysal zorlukları bire bir yaşamış bir Osmanlı Türk aydını olarak, zamanının problemlerine karşı uzaktan izleyen bir entelektüel tavır yerine olaylara ve meselelere yakından nüfus etmek / eylem boyutuna taşımak cesaretini ve cüretini her zaman kendinde bulan bir aydın olmuştur. Babıâli'nin siyasî gerileme ve dağılma evrelerinde çözüm üretmekten veya pratik araçlardan yoksun bürokratik yapısı dikkate alındığında; Namık Kemal'in çözüm önerisi cebinde bir aydın olarak asırlardır olagelen meselelere yürürlükler merkezinde değil de yorum ve tenkitler çerçevesinde baktığı açıktır. Bu bağlamda onun siyasî başarısızlıkların faturasını devir aydınlarına sirayet etmiş katastrofik bir bilinçaltıyla şiirden çıkarışı; başka bir deyişle siyasî yenilgi ve başarısızlıkların sebebi olarak ilk suçlanan şiirken; ahlak bakımından da, suçlanan geleneksel planda gelişmiş müesseselerin

²⁵ İsmail Parlatır, *Tanzimat Romanında Kölelik*, TTKY, Ank., 1992, s. 123.

²⁶ Namık Kemal, *Şark*, İbret, 1872. *Doğumunun Yüzzellinci Yılında Namık Kemal*, TDKY, Ank., 1993, s. 211.

kaynak metinleri olmuştur. *Ahlâk-ı Alâî* söz konusu müesseseseleşmenin yüzyıllar adına başat ve sentez bir metni olması açısından Namık Kemal adına bir itirazın vücut bulmuş kaynak metnidir. Dolayısıyla *İntibah* romanında ahlaki kaygının metinde bir sonuç / etken olduğu düşünürse; Namık Kemal'in ahlak bağlamında oluşumsal temelleri yerinden ederek inşa etme çabası, bir yöntem ve kaynak sorunu yaşadığı kanaatini güçlendirmektedir.

Kaynaklar

- ABDULLAH, Ö. (2016). *Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi / Felsefe Mecmûası-Baha Tevfik ve Arkadaşları*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- AKÜN, Ö.F. (2006). *Namık Kemal*, İstanbul: İslam Ansiklopedisi, Cilt., 32, TDVY,
- BERGSON, H. (2004). *Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı*, (Çev. M. Mukadder Yakupoğlu) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- CEVİZCİ, A. (2013). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- ELİOT, T. S. (2007). *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), İstanbul: Paradigma Yayınları
- ENGÜNÜN, İ. - KERMAN, Zeynep. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 4*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, O.(1993). *Felsefe Sözlüğü* (7. Basım). İstanbul: Remzi Yayınları.
- KAHRAMAN. A. (1989). “Ahlâk-ı Alâî” *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Cilt., 2, TDVY.
- KEMAL, N. (2015). *İntibah*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____ (1993). *Şark, İbret, 1872. Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*. Ankara: TDKY.
- MACLNTYRE, A. (2001). *Etik'in Kısa Tarihi / Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*. (Çev. Hakkı Hünler-Solmaz Zelyüt Hünler) İstanbul: Paradigma Yayınları.
- OKAY, O. (1987). *Tanzimat Edebiyatı Hikâye-Roman-Şiir*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- OKTAY, A. S. (2015). *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî* (3. Basım). İstanbul: İz Yayınları.
- ÖZÖN, M. N. (1938). *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- PARLATIR, İ. (1992). *Tanzimat Romanında Kölelik*. Ankara: TTKY.
- SMİTH, D. W. (2013). *Saf İçkin Yaşam*. (Çev. Emre Koyuncu). İstanbul: Norgunk Yayınları.
- SUCKİEL, E. K. (2003). *William James'in Pragmatik Felsefesi*. (Çev. Celal Türer) İstanbul: Paradigma Yayınları
- TANPINAR, A. H. (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (10. Basım). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- _____ (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler* (6. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANSEL, F. A. (1986). *Namık Kemal ve Hususi Mektupları IV*. Ankara: TTKY.
- ÜLKEN, H. Z. (2010) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (19. Basım). İstanbul: Ülken Yayınları.